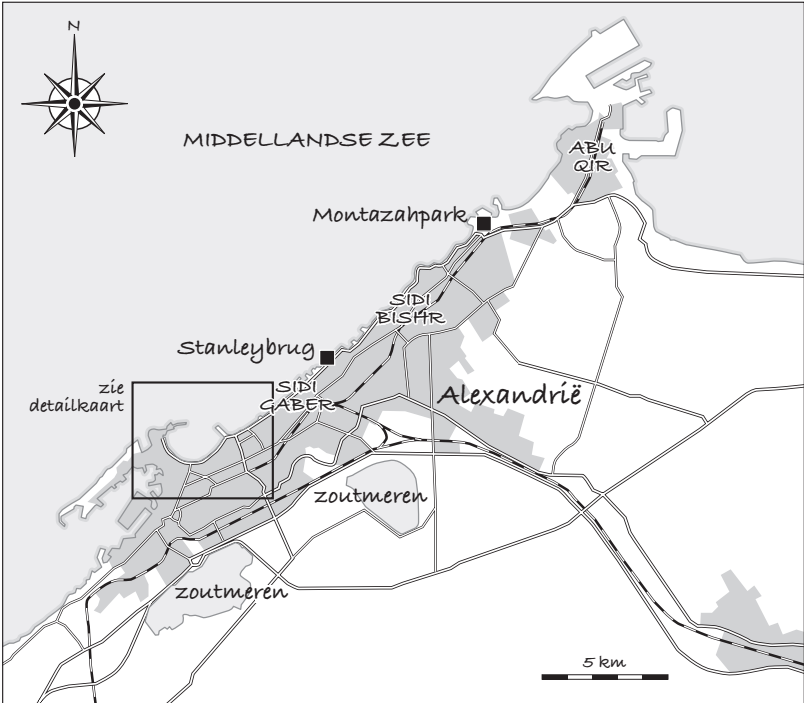
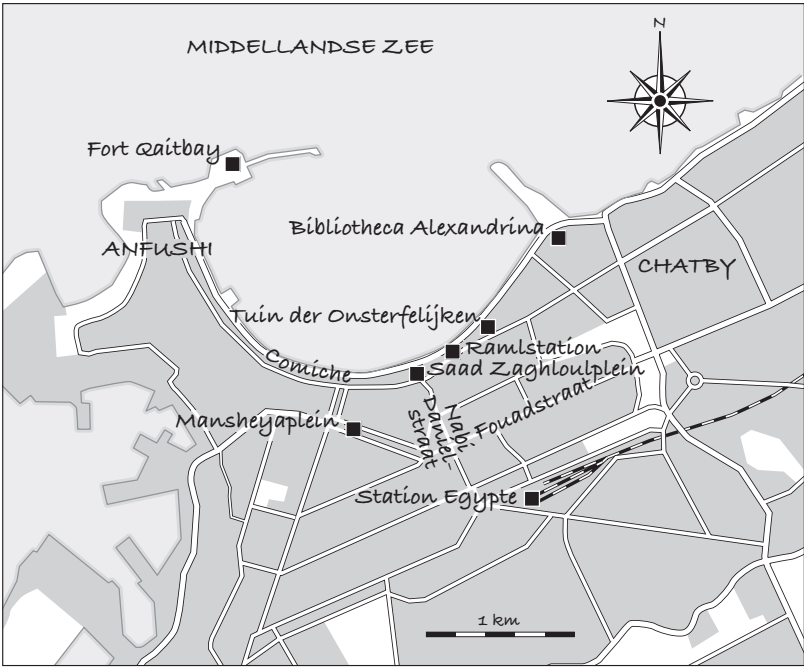

Inhoud

Proloog	11
Inleiding – Stad aan de Middellandse Zee	19
1 Kosmopolitische Europeanen en Egyptische indringers	31
2 Een ontbloot bovenlijf aan een aftandse muur	44
3 Koloniale verbeelding	55
4 Een nieuwe wereld ontwaakt	70
5 Alle busjes gaan naar Alexandrië	85
6 Scheuren in de maatschappij	99
7 Een trotse stad van revoluties en verzet	115
8 Meer dan een gebouw	129
9 Onder het juk van kleine en grote dieven	144
10 De belofte van de zee	165
11 Betonblokken voor de corniche	184
12 Op zoek naar een nieuw verhaal	197
Epiloog	215
Tot slot	221
Tijdslijn	223
Bronnen	227
Noten	233

Proloog

Het verlangen naar de zee bekruipt me al in de taxi naar het station. Het is vroeg, ik heb een kaartje voor de directe trein van Cairo naar Alexandrië van 7 uur. We scheren door een lege, langzaam ontwakende stad. Door de open ramen blaast een frisse ochtendlucht. Op het perron staan gebogen mannen in versleten uniforms paraat om mijn tas te dragen en me naar de juiste wagon te begeleiden.

Asgrauwe gebouwen trekken aan me voorbij, terwijl de trein met horten en stoten de stad uit rijdt. Ik tuur door vieze ruiten naar in een waas gehulde palmbomen. In een dorp liggen tientallen wrakken van auto's en tuktuks, gestript tot het chassis en bedekt met een laag stof. De treinreis is een rustpunt, een moment om te reflecteren op wat de betonnen jungle van de megastad Cairo nu weer met me heeft gedaan. Ik haal diep adem.

De trein steekt de Nijl over bij Banha, de eerste grote stad in de Delta. Dan breekt de zon door. De sinaasappelbomen en slakroppen, de koereigers op de net geploegde akkers, de drogende was aan de balkons... ze krijgen kleur. Ik zie vrouwen verspreid tussen de gewassen in het veld zitten. Mannen verzamelen de oogst op door ezels voortgetrokken karren. Aan bomen vastgebonden buffels schudden vliegen van zich af.

In de trein lopen mannen met witte hemden en bordeauxrode vestjes vrijwel non-stop langs: 'Water, koffie, Nescafé,

thee.' De conducteur ziet eruit als, nou ja, een conducteur: een blauw, wijd pak met daaronder een katoenen trui, hemd en das. Licht grijze haren, en een bril met touwtjes. Met een pennenstreek over mijn kaartje volbrengt hij zijn taak.

Een paar uur later zie ik wolken vanaf de kust het land in trekken. De lucht wordt vochtiger, het land natter en de velden wijder. Tegelijkertijd wordt het landschap voller. Irrigatiekanaaltjes staan vol met heen en weer wuivende rietkragen en doen denken aan de sloten in Nederland, bedoeld voor afwatering in plaats van irrigatie. Braakliggende stukjes land zijn hier geen stoffige bedoening, zoals in de omgeving van Cairo, maar met grassen begroeid.

Terwijl de hoogbouw voor mij opdoemt, passeren we een uitgestrekt bouwterrein. Talloze geraamtes van flats in aanbouw liggen verspreid tussen omgewoelde akkers en stronken van gekapte palmbomen. Dan rijdt de trein de stad in. Alexandrië begint zoals Cairo eindigt: met kilometers organisch gegroeide, zeer dichtbevolkte informele wijken. Eentonige roodbakstenen flatgebouwen zijn dicht langs het spoor gebouwd. Alleen lijken de stenen wat verweerder en zijn de gebouwen hier en daar meer verzakt dan in de hoofdstad. Veruit de meeste mensen stappen uit op het station Sidi Gabr. Ik blijf alleen achter in de coupé. Na een korte stop tuft de trein door naar het einde van de lijn: 'Station Egypte'.

Buiten het station sta ik een moment stil. De lucht is frisser dan in Cairo, de kleuren lijken helderder en de zon meer verzorgingsgezind. De laag van smog en stof is afwezig. Tot zo ver de idylle: Want het voorheen groene plein pal voor het station is nu een bouwput. De bomen zijn gekapt en de verkopers met hun karretjes verdwenen. Een groot bord met een enigszins

vergeeld plaatje kondigt de ontwikkeling van het plein aan, uitgevoerd door een bedrijf dat onderdeel is van het ministerie van Defensie. Omdat het plein onbegaanbaar is, volg ik de stoet reizigers naar de zijkant van het stationsgebouw. Via een paar opgestapelde stenen kunnen we over een muurtje klimmen en hun weg richting de stad vervolgen. Naast het opstapje zit een vrouw in zwarte abaya fooien in ontvangst te nemen.

De eerste keer dat ik hier het station uit stapte, was de aanblik heel anders. Een verkoper van verse sinaasappelsap verwelkomde je in Alexandrië. Vanaf de uitgang van het station liep je door een klein park met bankjes langs gazonnetjes en heggen. In het midden stond een oorlogsmonument waaromheen spelende kinderen krioelden. Het nieuwe plein zal vast mooi worden, probeer ik mezelf gerust te stellen. Toch is het moeilijk niet terug te verlangen naar het oude plein. Nog geen tien jaar na mijn eerste bezoek aan Alexandrië voel ik al een zekere nostalgie, de weemoed die Alexandrijnen zo eigen is.

Dit eerste bezoek was in de zomer van 2014, net een jaar nadat ik in Egypte was aangekomen om er te gaan werken als freelance journalist. De verwachtingen waren hoog. Dit was de stad van Alexander de Grote, de beroemde bibliotheek en Cleopatra. De stad was sinds haar stichting in 331 v.Chr. drie eeuwen lang het centrum van de hellenistische wereld, toen de Grieken het oostelijke Middellandse Zeegebied domineerden. In die tijd was Alexandrië de grootste stad ter wereld.

Het meest fascinerende verhaal vond ik dat van Pompeius, de posterboy van de Romeinse republiek, die zich razendsnel had opgewerkt tot gehaaid politicus en onverschrokken legerleider. Het Romeinse Rijk werd verscheurd door rivaliserende generaals en bevond zich op de drempel van de overgang van republiek naar keizerrijk.

Bij Pharsalus, in het huidige Griekenland, was Pompeius in 48 v.Chr. vernietigend verslagen door zijn vroegere bondgenoot Julius Caesar. Pompeius, die de veldslag overleefde, wilde het er niet bij laten zitten. In Egypte dacht hij nog steun te kunnen vinden om een nieuw leger te vormen en Caesar opnieuw uit te dagen. Zijn boot landde ten oosten van de toenmalige wereldstad Alexandrië. Een sloep bracht hem over de turquoise zee naar het hagelwitte strand, waar hij werd opgewacht door een afvaardiging van de Egyptische heersers: de dynastie van de Ptolemaeën, afstammelingen van een van de generaals van Alexander de Grote.

Van een warm welkom was echter geen sprake. Een dolkstoot betekende het einde van het roemrijke leven van Pompeius. Koning Ptolemeus XIII stuurde zijn hoofd naar Caesar. Die was daar op zijn beurt niet van gediend en antwoordde met het binnenvallen van Egypte, om Ptolemeus plaats te laten maken voor Cleopatra. Alexandrië was een hoofdprijs binnen een vroege strijd tussen een 'west-' en een 'oost'-front in het Romeinse Rijk.

Achttien jaar later werd een volgende confrontatie tussen de oostelijke en westelijke delen van het Romeinse Rijk beslecht aan dezelfde kust. In Alexandrië pleegden Cleopatra en Antonius – opgejaagd door Octavianus, de latere keizer Augustus – zelfmoord, volgens de overlevering met hulp van een beet van een giftige slang. In zekere zin was dit het einde van de hellenistische wereld. Het zwaartepunt van de Middellandse Zee lag voor de daaropvolgende eeuwen in het westen, in Rome. Alexandrië behield nog lang een belangrijke positie in het rijk, maar niet meer als centrum. De bibliotheek begon aan een langzaam proces van verval, tot er op den duur niets meer van over was. Een millennium later werd een aardbeving ook het architectonische wereldwonder van Alexandrië, de vuurtoren, fataal.

In mijn beleving was Alexandrië dankzij dit klassiek-historische besef een totaal andere stad dan Cairo. Mijn eerste jaar in Egypte, toen nog midden in de bloedige nasleep van de revolutie van 2011, was zwaar geweest. Los van het geweld dat om me heen losbarstte, was Cairo anders, té anders soms, dan de West-Europese wereld waar ik me tot dan toe in had begeven. Niet alleen verschilde de dagelijkse realiteit enorm van wat ik kende, ook miste ik in Cairo een bepaald soort verbondenheid, een gedeeld verhaal, met de wereld die ik kende. Deze verbondenheid vond ik terug in Alexandrië.

Het stationsgebouw van Alexandrië stamt van voor de aanleg van het Suezkanaal. De Britten bouwden het in 1876 in victoriaanse stijl. Het staat nu in de steigers voor renovatie. Ik loop om het plein heen, langs een in de jaren tachtig opgegraven Grieks amfitheater en Romeinse villa's. Daarna duik ik de Nabi Danielstraat (Profeet Danielstraat) in, die volgens historici op dezelfde plek ligt als de hoofdstraat van het Alexandrië uit de Oudheid, richting het centrum. Ik passeer een boekenmarkt, het Frans Instituut, een recent gerestaureerde synagoge en de Sint-Marcuskathedraal. Onder de afbrokkelende balkonnetjes van historische panden prijzen verkopers met microfoons en versterkers hun waren aan. De straat komt uit op een plein, met daarachter opdoemend het doel van mijn reis: de Middellandse Zee. Ik ben weer thuis.

De liefde voor de Middellandse Zee heb ik van jongs af aan meegekregen van mijn vader. Toen ik veertien was, gingen we met vakantie naar Sardinië. We namen de auto, want mijn vader wilde mijn broer, zussen en mij een gevoel van afstand bijbrengen. Meer nog dan dat wilde hij met zijn gezin de Middellandse Zee op, in dit geval met de pont van Genua naar Olbia. Ik kreeg het klassieke boek *De Middellandse Zee* van de

Franse historicus Fernand Braudel, om op de zee zelf te lezen.

Ik steek het plein over en loop de corniche – de grote boulevard die over de lengte van de stad langs de zee loopt – op. Voor me ligt de cirkelvormige baai van Alexandrië. Toen Alexander de Grote aankwam op deze plek herkende hij het potentieel voor een belangrijke havenstad. Hij liet een stuwwal aanleggen tussen de kust en het rotsige eilandje Pharos. Hiermee creëerde hij een baai waarin schepen in de luwte voor anker konden. Op de kop van de baai werd de vuurtoren van Alexandrië gebouwd. Nu staat daar het fiere Fort Qaitbay, gebouwd door de Ottomanen uit de brokstukken van de ingestorte vuurtoren, met daarop pronkend de Egyptische vlag. Op de voormalige stuwwal staan nu de hoge flats en smalle steegjes van de wijk Anfushi. Toen Napoleon in 1798 in Egypte landde, was dit het enige nog bewoonde deel van een stad in verval. Een vissersdorpje, gelegen tussen de resten van Romeinse torens en stadsmuren die de herinnering aan het glorieuze verleden nog in leven hielden.

In gedachten zie ik de vuurtoren op de kop van de baai lichtsignalen geven, en verderop het schip van Pompeius aankomen. Ik moet denken aan de woorden van de Alexandrijnse schrijver Ibrahim Abdel Meguid. ‘Wanneer ik aan de Atlantische Oceaan sta, voel ik me verloren. Ik weet niet wat er aan de andere kant ligt,’ schreef hij. ‘Aan de Middellandse Zee in Alexandrië openbaart de geschiedenis – mooi of lelijk – van de “groten” zich. Hier hebben de verhalen van Cleopatra, Antonius, Alexander en Caesar de wereld gevuld, en zit ik naast hen.’

Dit is mijn zee. Dezelfde zee waar ik talloze keren vakantie heb gevierd, waar ik als geologiestudent rotsformaties bestudeerde, waar ik met mijn Italiaanse vrienden als uitwisse-

lingsstudent langs wandelde en waar de verhalen zich afspeelden die ik als scholier opzoog in de lessen Grieks en Latijn. Ik was sinds mijn verhuizing naar Egypte dan wel geland in een andere wereld, maar wat deze wereld deelt met de mijne is de Middellandse Zee. Ik zit aan de andere kant, maar het is dezelfde zee. In Alexandrië, met mijn hoofd in de zeewind, kan ik thuis aanraken.

Wanneer ik door de steegjes loop, onder de balkons waar was hangt te drogen, waan ik me soms in Genua. En ik ben niet de enige. Zo schreef de Amerikaanse diplomaat Frederic Courtland Penfield in 1903: ‘De saffieren lucht, de zwoele atmosfeer en palmbomen die de huizen overtreffen, vertellen je dat je in Egypte bent; maar de gebouwen, de winkels en hun koopwaar suggereren een stad in Italië, of Zuid-Frankrijk – misschien Napels, mogelijk Marseille.’

Penfield en andere westerse oriëntalistena in de negentiende en twintigste eeuw beschreven een stad die op de grens tussen twee werelden ligt, tussen Europa en de Oriënt. Dit paradigma van een tweedeling tussen West en Oost, Europa versus het Midden-Oosten, komt ook terug in mijn bestaan. Ik ben Nederlands, maar woonde meer dan tien jaar in Egypte en ben getrouwd met een Egyptische. Ik sta met één been in de ene, en één been in de andere wereld. Mensen vragen me of ik me nu Arabier voel, en of Egypte nu echt thuis is, of toch niet. Mijn zoon Ram, is hij nu onderdeel van het ‘Westen’ of het ‘Oosten’? Van beide, of van geen van beide?

Tijdens mijn bruiloft kwam deze tweezijdigheid ook naar voren. Mijn vrouw en ik probeerden tradities uit beide landen een plek te geven op het feest, via bijvoorbeeld tulpen op de tafels en Arabische muziek- en dansoptredens. Mijn vader sprak in zijn speech over ons huwelijk als een brug tussen ‘de Rijn en de Nijl’, waarop wij elkaar maar tot in de eeuwigheid

op mochten kussen. Mijn zus gaf ons twee Romeinse muntstukken cadeau. Geld dat tweeduizend jaar geleden zowel in Nederland als in Egypte een geldig betaalmiddel was; zij waren immers onderdeel van hetzelfde rijk.

Nu voelt Egypte voor mij ook als een nadrukkelijk andere wereld dan de mijne, dat wil zeggen de wereld waar ik vandaan kom, mijn oorsprong en wortels heb. Op momenten dat het tegengat in Cairo, wanneer het te heet was, een taxichauffeur me probeerde af te zetten of dingen niet werkten zoals ik gewend was dat ze werkten, brak die gespletenheid in mijn bestaan me op. Het verschil tussen mijn werelden leek te groot om me in beide thuis te voelen. Op die momenten boekte ik een treinticket naar Alexandrië, alleen. Slenterend over de corniche voelde ik de grens wegvallen, en hervond ik de rust. Alexandrië werd veel meer dan een plezierig uitstapje.

Alexandrië, als stad, als idee, is noodzakelijk om mijn werelden met elkaar te verbinden. Zij is als een brug; een dunne, wankel brug, die, kijkend naar de erbarmelijke staat van haar historische gebouwen, haar verloren diversiteit en welvaart, op instorten staat. Of als een levenslijn: als zij wordt doorgeknipt, dan vallen mijn werelden uit elkaar. Daarom gaat Alexandrië me zo aan het hart. Daarom gaat haar verhaal mij aan het hart. Ik mag haar niet verliezen. Zij moet blijven wie ze is: de mediterrane stad tussen twee werelden.

Want om beurten was zij een stad van Romeinen, Ottomanen, Grieken, Engelsen en Arabieren. Maar bovenal is zij een stad van de zee. 'De bruid van de Middellandse Zee,' zoals de Egyptenaren haar liefkozend noemen.

Inleiding

Stad aan de Middellandse Zee

‘Ik heb er nooit zo bij stilgestaan dat Egypte aan de Middellandse Zee ligt,’ zegt een student Midden-Oostenstudies die een semester aan het Nederlands-Vlaams Instituut in Cairo studeert. Ze krijgt bijval van haar medestudenten. ‘Bij de Middellandse Zee denk je toch meer aan Spanje, Italië en Griekenland.’

De studenten hebben voor het vak dat ik doceer aan het instituut een tekst moeten lezen over de Griekse aanwezigheid in Alexandrië van begin negentiende tot de tweede helft van de twintigste eeuw in Egypte. In deze les bespreken we de moderne geschiedenis van wat bekendstaat als kosmopolitisch Alexandrië. De stad was 100 jaar geleden een van de belangrijkste havens van de Middellandse Zee, telde prominente buitenlandse gemeenschappen, waaronder een Griekse, en werd geprezen om haar diversiteit en tolerantie.

Een week later ben ik bij de opening van een tentoonstelling op het Frans Instituut in Alexandrië, waar studenten architectuur uit Marseille en Alexandrië na een uitwisselingsprogramma hun ideeën voor duurzame en inclusieve stadsontwikkeling presenteren. Rode draad van de tentoonstelling is de verbondenheid van Marseille en Alexandrië als steden aan de Middellandse Zee, met vergelijkbare sociale, economische en ecologische uitdagingen, zoals migratie en klimaatveran-

dering. ‘We zijn vergeten hoeveel we op elkaar lijken,’ zegt de Alexandrijnse architect Mohamed Gohar, die de studenten heeft begeleid, in zijn openingspraatje. ‘De Middellandse Zee is geen barrière, het is een route, een verbinding.’

Hoe zou het komen dat de Nederlandse en Vlaamse studenten de connectie van Egypte met de Middellandse Zee niet direct maken? ‘Toch omdat daar een andere cultuur heerst dan in de Zuid-Europese landen,’ suggereert iemand. ‘De kaart van Europa stopt vaak in de Middellandse Zee, dus je vergeet dat er een andere kust is,’ oppert een ander. Het Alexandrië van de Oudheid – Alexander de Grote, de bibliotheek, de vuurtoren – ja, dat kennen de studenten wel. En er wordt ook nog weleens een link gelegd tussen Alexandrië en het vroege christendom. Maar zodra Egypte onderdeel wordt van de islamitische wereld, van de Arabieren tot de Ottomanen, verdwijnt de stad uit de curricula geschiedenis op scholen en universiteiten, aldus de studenten. Het beeld dat beklijft: aan de andere kant van de Middellandse Zee ligt een andere wereld, een wereld die expliciet verschilt van de ‘onze’ – de westerse wereld, waar Zuid-Europa nog wel bij hoort. De studenten die ik in mijn klas heb studeren dan ook Midden-Oosten-studies, niet *Middellandse Zee*-studies. Er is een veronderstelde culturele barrière die dwars door de zee loopt. De Zee is een grensgebied.

De studenten staan niet op zichzelf. In het westerse denken zijn tal van voorbeelden te vinden waarbij een expliciet onderscheid wordt gemaakt tussen de Europese en niet-Europese kusten van de Middellandse Zee, als intrinsiek verschillende werelden. Het meest voor de hand liggende voorbeeld is *The Clash of Civilisations* (1996) van Samuel Huntington, waarin hij de wereld opdeelt in fundamenteel van elkaar verschillende

cultuurblokken. Dit boek is uitgebreid bekritiseerd, onder andere vanwege de simplistische opdeling van de wereld in strak begrensde, essentialistische, cultuurblokken. En wat te denken van *Worlds at War* (2008) van Anthony Pagden? Deze Amerikaanse hoogleraar beschrijft hoe ‘Oost’ en ‘West’ al millennia met elkaar in een existentiële strijd zijn, van de Perzische Oorlogen tussen de oude Grieken en het Perzische rijk via de Ottomanen tot aan ‘islamistisch terrorisme’ in de eenentwintigste eeuw. De voorbeelden zijn ook subtieler. Onze eigen Geert Mak maakte in zijn beschrijving van Istanbul, *De Brug* (2007), een onderscheid tussen ‘eerculturen’ – Turken en Arabieren – en de wereld waar ratio, debat, compromis en nuance het denken bepalen – het Westen.

Ook in de journalistiek is deze tweedeling zelden ver weg. In 2020 schreef ik een artikel voor *NRC Handelsblad* over hoe de ramadan in Egypte wordt beleefd, met als titel ‘Dichter bij God en lekker voor de tv’. Mijn redacteur vond het stuk goed, maar wilde graag de titel wel aanpassen: ‘God’ moest vervangen worden door ‘Allah’. Ik wierp tegen dat dit hetzelfde woord was, simpelweg in vertaling. ‘De lezer moet wel doorhebben dat we het hier over Egypte hebben,’ was het argument. Ofwel: het moet wel duidelijk zijn dat we over een andere wereld schrijven. Een typisch geval van exotisme of ‘othering’, terwijl journalistiek toch vaak pretendeert werelden dichterbij te brengen.

Lang niet alle onderzoekers zien de Middellandse Zee als een scheidingslijn. Een goed voorbeeld is de historicus Braudel, die keek naar de Middellandse Zee in de zestiende eeuw als een eenheid. Dat lijkt logischer. De Middellandse Zee is bij uitstek een plek van uitwisseling, een kruispunt van continentale handelsroutes, en vormt daarmee een sociaaleconomisch

systeem. Aan haar kusten smelten werelden samen tot een geheel, zo beschrijft hij.

Ook de discussie in mijn les blijft niet hangen in het paradigma van separate werelden. Wie daarvoor zorgen? Studenten uit Zuid-Europese landen en studenten uit Nederland en België met een migratieachtergrond. Een Italiaanse studente zegt dat er in haar opleiding wel veel aandacht was voor de uitwisseling tussen de Arabieren en Ottomanen met Italië, en voor haar Egypte dus wel nadrukkelijk onderdeel is van de Middellandse Zee. Een Griekse studente voelt zich thuis in Egypte, en in Alexandrië in het bijzonder. Ze vindt haar Griekse cultuur op een bepaalde manier dichter bij de Egyptische liggen dan bij de Nederlandse, en Alexandrië deed denken aan haar thuisstad Iráklion op Kreta. Het is iets wat ik vaker heb gehoord van Zuid-Europeanen. In Damascus studeerde ik met een Italiaan uit Calabrië, die er prat op ging dat hij beter met Syriërs overweg kon, en ze beter begreep, dan met de Amerikaanse, Britse en Franse studenten. Egyptenaren op hun beurt zullen zeggen dat ze veel meer gemeen hebben met Italianen dan bijvoorbeeld Duitsers en Nederlanders.

‘Voor ons is het ook anders,’ zeggen ook een paar Marokkaans-Belgische studenten. ‘We hebben in Marokko een Middellandse Zeekust, en als we op reis gingen naar Marokko namen we de auto en vervolgens de boot vanaf Spanje.’ Noord-Afrika is voor hen onmiskenbaar onderdeel van de Middellandse Zee.

Kijkende naar de geografie van Alexandrië is de relatie met de zee onmiskenbaar. Het is een langgerekte stad van ruim twintig kilometer langs de kust. De stad reikt slechts een paar kilometer landinwaarts. Waar je ook bent in de stad, de zee is altijd in de buurt. Vraag Alexandrijnen waarom ze van hun

stad houden en ze zullen zeggen: ‘We hebben de zee.’

Ikzelf heb Alexandrië altijd als mediterrane stad gezien. Maar heeft dat niet ook te maken met het feit dat ik bij Alexandrië de associatie met de oude Grieken en Romeinen heb? Ik weet dat Cleopatra er zelfmoord pleegde, en dat Pompeius bij aankomst in Egypte ten oosten van de stad werd vermoord. Heeft het te maken met het feit dat de architectuur in de stad me doet denken aan de steden in Italië en Zuid-Frankrijk waar ik met vakantie ging? Dat de Britse generaal Montgomery in de Tweede Wereldoorlog vanuit Alexandrië de slag bij Alamein voorbereidde, en er een hotelbar naar hem is vernoemd? Dat Britse bands als Pink Floyd, Deep Purple en Led Zeppelin worden gedraaid in de iconische Alexandrijnse bar Spitfire? In andere woorden, maakt dat wat je zou kunnen omschrijven als het Europese gezicht van de stad, dat ik haar als mediterraan beschouw, en *daarmee* als onderdeel van mijn wereld? Is ook voor mij het Europese mediterraan, en het Arabische, islamitische, niet-mediterraan? Dat zou toch wel een beetje beschamend zijn, daar Arabieren en moslims bijna anderhalf millennium zeker de helft van haar kusten hebben bewoond en haar hebben bevaren, en daarmee onherroepelijk onderdeel zijn van de Middellandse Zee, net zo goed als de Europeanen dat zijn. Een moskee is net zo mediterraan als een katholieke kerk.

In de proloog beschreef ik Alexandrië als essentiële levenslijn tussen de twee werelden waarin ik me had gemanoeuvreed. Maar als de levenslijn bestaat uit een bar met een Griekse naam en een verbleekte foto van de Acropolis aan de muur, een villa in Italiaanse stijl, en Romeinse catacomben onder de stad, betekent dat dan dat als deze bar, deze villa of deze catacomben verdwijnen, de levenslijn wordt doorgeknipt?

En daarmee mijn werelden definitief van elkaar gescheiden zijn? Als ik betreur dat Alexandrië haar Griekse, Italiaanse en Joodse gemeenschappen is kwijtgeraakt, betekent dit dat wat ervoor in de plaats is gekomen ‘minder’ is, dat de stad achteruit is gegaan, wellicht zelfs verloren is gegaan? Of kan ik me ermee vereenzelvigen dat de stad simpelweg ‘anders’ is nu, een evolutie heeft doorgemaakt, waar geen waardeoordeel aan hoeft te hangen?

In de Europese beleving is het duidelijk afgebakend wanneer Egypte, en Alexandrië in het bijzonder, als onderdeel van de westerse cultuur – of in deze context ook wel de ‘westerse beschaving’ – wordt gezien, en wanneer niet. In de Oudheid, om te beginnen, was Alexandrië onmiskenbaar onderdeel van deze westerse beschaving. De Grieken stonden aan de basis van onze democratie en de moderne wetenschap, zo leerde ik op school. De omtrek van de aarde werd voor het eerst door een Griek in Egypte gemeten. De bibliotheek van Alexandrië was het centrum van de *logos*, de kennis. Na de Grieken en Romeinen, en met de opkomst van de islam en Arabische rijken in de achtste eeuw, dook het curriculum Europa in. De Renaissance was vervolgens een wedergeboorte van de culturele en wetenschappelijke rijkdom van de Oudheid.

Die eurocentrische blik komt ook mooi naar voren in het in 2021 verschenen boek *Papyrus* van de Spaanse classica Irene Vajello. Met een scherpe pen en kleurrijke beschrijvingen weet ze elegant de Oudheid met de Verlichting en de huidige moderne tijd te verbinden. De kennis van toen vormt de basis van onze huidige ‘beschaving’ en is ons overgeleverd via boeken, overgeschreven door monniken en via kloosters in Europa tot ons gekomen. Maar de rol van Arabieren in die kennisoverdracht, in het kopiëren en bewaren van geschriften, blijft goeddeels onbesproken. En wat te denken van de islamitische

wijsbegeerte, die net zo goed voortbouwde op de oude Griekse filosofen?

In de afgelopen tweehonderd jaar heeft deze geschiedenis zich op een bepaalde manier herhaald. Met de opkomst van het kolonialisme kreeg Alexandrië als herboren epicentrum aan de Middellandse Zee weer een plek in de ‘beschaafde’ wereld toebedeeld. Grieken, Italianen, Joden, Armenen en Levantijnen vestigden zich er vanwege het handelsklimaat. De Britten en Fransen, druk met het opbouwen van hun mondiale imperia, kwamen als koloniale heersers. Voor het Verenigd Koninkrijk lag Egypte op de strategische route naar Brits-Indië, en Frankrijk beschouwde Noord-Afrika sowieso al als zijn achtertuin.

Alexandrië was onderdeel van de moderne beschaving, omdat het als een Europese stad werd gezien, met Europese architectuur, inwoners, cultuur en gezag. Het beeld van Alexandrië als moderne, kosmopolitische ‘brug’-stad veranderde toen de Europeanen het er na de Tweede Wereldoorlog niet meer voor het zeggen hadden. Zo gezien waren het andermaal de Arabieren die Egypte wegduwden van ‘onze’ Middellandse Zee, weg van de moderniteit. Nu in de persoon van Gamal Abdel Nasser, de pan-arabist, die met zijn ‘Vrije Officieren’ de vazalkoning van de Britten in 1952 afzette. Hij vestigde een onafhankelijke Arabische republiek, nationaliseerde het Suezkanaal en had een uitgesproken anti-imperiale agenda. De buitenlandse gemeenschappen van Alexandrië vertrokken dientengevolge al snel.

Westerse schrijvers hebben vervolgens decennialang gemijmerd over het verloren kosmopolitisme van Alexandrië, door de Libanees-Franse schrijver Amin Maalouf beschreven in zijn boek *Schipbreuk der Beschavingen* (2019), als ‘het verloren paradijs’. Wat was er verloren geraakt? De diversiteit – de Europese

aanwezigheid? – en de welvaart. Alexandrië was ‘veregyptiseerd’ en in verval geraakt. De Britse historicus Michael Haag beschrijft in zijn *Alexandria: City of Memory* (2004) het rijke leven van de stad in de vroege twintigste eeuw via de ‘groepen die de stad kleur gaven: de Grieken, Italianen en Joden’. Waar zijn de Egyptenaren gebleven, die ook in het kosmopolitische Alexandrië 80 tot 90 procent van de bevolking uitmaakten? De eerdergenoemde schrijfster Vallejo wil nog wel vertellen dat Egypte aan het begin van deze eeuw een nieuwe bibliotheek van Alexandrië heeft geopend, op ongeveer de locatie van de antieke bibliotheek, om deze bakermat van de beschaving in ere te herstellen. Maar hierbij merkt ze op dat het met literaire vrijheid in Egypte slecht gesteld is, en dat er in Alexandrië weinig over is van het kosmopolitisme. De dichotomie is helder: zonder een bepaalde ‘vrijheid’, zonder kosmopolitisme, kan Egypte niet de erfgenaam zijn van de antieke Oudheid. Dat zijn wij, verlichte Europeanen.

Hoe dan ook, met de komst van Nassers Arabische republiek verloor Alexandrië inderdaad haar prominente plaats als trekpleister aan de Middellandse Zee. De smeltkroes van migrantengemeenschappen die Alexandrië ooit was zie je nu eerder terug in Marseille en Genua. Alexandrië werd onmiskenbaar meer Egyptisch. Onder Nasser was de stad onderdeel geworden van een gedroomd pan-Arabisch blok, en daarmee ook vanuit Egyptisch perspectief op een bepaalde manier minder onderdeel van een gedeelde mediterrane wereld.¹ Al proef je ook nu nog het verzet in de stad tegen die verschuiving. Alexandrijnen gaan er prat op dat als ze gevraagd wordt waar ze vandaan komen, het antwoord ‘Alexandrië’ is, en niet ‘Egypte’. Caïrenen vinden Alexandrijnen arrogant of snobistisch vanwege een dergelijk exceptionalisme.

Naast een culturele kwam er ook een fysieke grens te liggen in de Middellandse Zee die er eerder niet lag. Naarmate de welvaart in Europa toenam, werd de wens om te migreren naar het noorden steeds sterker. Daar lagen nu het werk en de mogelijkheden. Maar terwijl de grenzen binnen de EU vervaagden, werd de grens door de Middellandse Zee steeds harder. Fort Europa werd opgetrokken. Het systeem werd in twee stukken geknipt: noord versus zuid. Migreren tussen Griekenland of Italië en Egypte, eeuwenlang de normaalste zaak van de wereld, veranderde voor de meeste Noord-Afrikanen in een levensgevaarlijke reis op gammele, overvolle vissersboten.

Deze harde grens is ook voor mijzelf een realiteit geworden. Voor de bevalling van onze zoon in 2022 zijn mijn vrouw en ik naar Nederland gegaan. Maar zeven weken na de geboorte moesten we terug naar Egypte, omdat het visum van mijn vrouw verliep. Het was spannend of we op tijd een paspoort voor onze zoon konden aanvragen. Anders had mijn vrouw moeten vertrekken, mij en onze zoon achterlatend.

Elke keer dat ik mijn schoonfamilie in Nederland wil uitnodigen, moeten zij bovendien door het dure, tijdrovende en kleinerende proces van een visumaanvraag. Het is altijd de vraag of dat visum wel wordt toegekend. De wachttijd om een visumafpraak te maken kan oplopen tot maanden. Als een soort geïnstitutionaliseerde omkoping kun je een bedrijf een groot bedrag betalen voor een ‘VIP-afpraak’ en daarmee een eerder tijdslot krijgen. Als je op korte termijn een visum nodig hebt, is dit de enige manier. Grappig genoeg is de status van mijn vrouw gestegen nu ze moeder is van een Nederlandse staatsburger – onze zoon. Op basis daarvan is het iets makkelijker om samen naar Nederland te verhuizen. Er komt wel een enorme berg papierwerk bij kijken om te ‘bewijzen’ dat zij

inderdaad een ‘verzorgend ouder’ van een EU-burger is. We vroegen ons zelfs af of we daarvoor foto’s moesten meesturen waarop ze borstvoeding geeft.

* * *

De vermeende culturele, en maar al te reële fysieke grens van Europa waar Alexandrië aan ligt, vormt het fundament van dit boek. Die scheiding heeft me sinds mijn verhuizing naar Egypte gefascineerd en wordt in tijden dat migratie een crisis is, genocide een conflict en identiteit eindimensionaal, steeds heftiger en duidelijker.

Ik onderzoek deze scheiding in gesprek met de Alexandrijnen zelf, de mensen die in deze grensstad leven. Hoe kijken zij naar hun stad, haar plek aan de Middellandse Zee en de ontwikkeling die zij heeft doorgemaakt? Wat is hun relatie met het verleden en wat vinden ze van de huidige staat van de stad? Via hun verhalen maken we een rondgang door de stad en haar geschiedenis. We maken kennis met de nostalgische zoon van de oprichter van de eerste sportschool in Egypte, architecten die erfgoed proberen te behouden, activisten die de hoop op een betere wereld verliezen, wijlen mijn schoonopa, die vanuit een dorp in de Delta een nieuw leven opbouwde in Alexandrië, met kunstenaars die een nieuw verhaal over hun stad proberen te formuleren, en vele anderen.

Zij schetsen een beeld van het leven in een stad die zeer verbonden is met de Middellandse Zee, maar die nu nadrukkelijk in de periferie van Europa ligt, samen met het geweld, de armoede en migratiewensen die daarmee gepaard gaan.

Ik wil begrijpen wat het voor een stad en haar bevolking betekent aan de versterkte grens van Europa te liggen. Of – zoals er in Nederlandse beleidskringen over wordt gepraat – in

de 'ring van instabiliteit' ten zuiden en oosten van de Middellandse Zee. Ik wil onderzoeken hoe de geopolitieke verhoudingen rond de Middellandse Zee zijn veranderd en hoe een voormalige kolonie zich nu verhoudt tot de postkoloniale wereldorde. En ik wil ontleden hoe mondiale vraagstukken, van klimaatverandering, migratie en ongelijkheid tot repressie en conflict, de levens van Alexandrijnen en hun kijk op de wereld bepalen. Uiteindelijk vertellen deze zaken namelijk net zo goed iets over Alexandrië en Egypte als over 'ons' Europa.

Via de verhalen van Alexandrijnen wil ik laten zien hoe onnatuurlijk de opknipping is van de Middellandse Zee en welke vergaande consequenties dit heeft. Ik wil laten zien hoe de identiteit van de stad, vroeger en nu, verweven is met een veronderstelde strijd tussen 'Oost' en 'West', of, anders gesteld, een strijd tussen koloniale en antikoloniale machten, en hoe deze identiteit op de proef wordt gesteld door de grote uitdagingen van de eenentwintigste eeuw.